

Jana Římanová

Tvrdohlavé Marie

Životní příběhy žen
generace okouzlené
vědou

Tvrdohlavé Marie

Životní příběhy žen generace okouzlené vědou

Jana Římanová

Recenzovali:

prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc.

prof. PhDr. Zdeněk R. Nešpor, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2025

Redakce Lenka Ščerbaničová

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

První vydání

© Univerzita Karlova, 2025

© Jana Římanová, 2025

ISBN 978-80-246-5950-3

ISBN 978-80-246-5981-7 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Úvod	7
Dosavadní stav bádání	11
Ženská vzdělanostní emancipace	16
Ženy na univerzitách dnes	25
Teorie a metoda	32
Metoda orální historie	34
Výběr narátorek	35
Analýza rozhovorů	42
Interpretační specifika	43
Historie z pohledu žen	46
Jak se dělá úspěšná vědkyně	55
Dětství	57
Dětství a politika	57
Rodinné zázemí	58
Role otce	61
Jiná zábava nebyla	62
Vášnivě čtenářky	64
Životní vzory učitelé	66
Životní vzory vědci	67
Tvrdohlavá Marie	70
Generace okouzlená vědou	73
Studium	78
Praxe v oboru během střední školy	80
Knihovny, katedrály duše	82
Nástup na vysokou školu	83
Příprava pro budoucí učitelky?	86
Klíčový moment: diplomová práce	87
Patron profesor na vysoké škole	89
Klíčový rok 1968	91

Vědkyně	93
Historie těch, které zůstaly	93
Normalizace	96
Aspirantura	102
Vědecká komunikace v době tzv. normalizace	107
Zkušenost se sexuálními obtěžováními	111
Politická diskriminace	114
Výběr výzkumných témat	116
Zahraniční spolupráce před rokem 1989	118
Rozhodující význam jazyků	126
Partnerský a rodinný život	133
Manželova kariéra na prvním místě?	135
Rozvod	138
Mateřství	140
Rok 1989 a raketová cesta vzhůru	146
Habilitace	147
Zahraniční spolupráce	147
Proměna akademického prostředí	152
Zdroje síly a životní strategie	156
Strategie sebeprosazení	161
Nadřazení, kteří ovlivnili budoucnost	163
Akademické úspěchy	164
Diskriminace	165
Žena ve vedoucí funkci	168
Klíčové body obratu	170
Babička	172
Akademické babičky	173
Generace okouzlená vědou na odchodu?	176
Babičky feministky	180
Závěr	187
Neakademický závěr: ideální vědkyně	190
Doslov	194
Literatura	197
Orální prameny – rozhovory	197
Textové prameny	197
Sekundární zdroje	197

Úvod

Když jsem si před lety, bylo to v roce 2016, volila zaměření disertační práce, nebylo ještě téma žen ve vědě tak často viditelné v médiích. Přípravovala jsem tehdy pro stanici Českého rozhlasu, zaměřenou na mladé posluchače (Radio Wave), pořad *Universum*, který se soustředil na českou akademickou sféru. S Martou Vohlídalovou z Národního kontaktního centra Gender a věda jsem jako první připravovala díl, který se věnoval rodičovství při akademické kariéře.¹ Tehdy jsme spolu mimo záznam mluvily o tom, že situace českých vědkyní, především v době tzv. normalizace, nebyla zatím uspokojivě zpracovaná, a to mi poprvé vnuklo nápad zabývat se tématem v disertační práci. O rok později jsem nahrávala další rozhovor, tentokrát s Marcelou Linkovou. Věnoval se situaci, kdy počet žen na českých vysokých školách roste, jenže vědkyní, tedy žen, které v akademické dráze pokračují i po dokončení magisterského nebo inženýrského studia, ubývá.²

Rozhodla jsem se téma pojmout pomocí metody orální historie, kterou jsem již dříve využila, a uchopit je skrze osobní příběhy a vnímání sebe samých významných českých vědkyní. V průběhu práce jsem pozorovala, jak se k tématu staví různé akademické instituce a jak se více či méně snaží postupně ulehčovat situaci mladým vědkyním, u kterých

1 Jana Římanová. Rodičovství v akademické sféře: Jen pro silné povahy. In: *Český rozhlas: Radio Wave* [online]. Praha: Český rozhlas 2016 [cit. 2020-05-25]. Dostupné z: <https://wave.rozhlas.cz/rodicovstvi-v-akademice-sfere-jen-pro-silne-povahy-5227002>.

2 Jana Římanová. Počet studentek roste, žen v české vědě ale ubývá. In: *Český rozhlas: Radio Wave* [online]. Praha: Český rozhlas 2017 [cit. 2020-05-25]. Dostupné z: <https://wave.rozhlas.cz/pocet-studentek-roste-zen-v-ceske-vede-ale-ubyva-5183826>.

vlivem nepříznivých podmínek, nejčastěji v souvislosti s mateřstvím, hrozí odchod z vědy. Vznikají univerzitní školky či dětské skupiny. Odborníkům z Národního kontaktního centra Gender a věda se podařilo upozornit na diskriminující kritéria³ ve výběrových řízeních při žádostech o granty pro mladé vědce.

Vysoká škola chemicko-technologická realizovala v roce 2015 výstavu nazvanou Začínající, nadějně, úspěšné a významné ženy na VŠCHT Praha. V roce 2016 vyšla publikace rozhovorů se třemi generacemi vědkyň na VŠCHT, vedených Hanou Víznerovou a Blankou Nyklovou ze Sociologického ústavu AV ČR. Univerzita Karlova vydala na počátku roku 2020 speciální číslo časopisu Forum zaměřené na ženy na UK.

V některých kruzích už je téma žen ve vědě velmi zprofanované. Zkušenosti mých vrstevnic, které se ve vědeckém prostředí pohybují, však dokládají, že s diskriminací nebo sexismem se ženy v akademickém prostředí setkávají stále. Stejně tak s předsudky vůči vědě jako něčemu, co se pro ženu nehodí. Ženy na univerzitách a v akademických institucích ale přibývá, a to i ve vyšších funkcích, byť v těch zatím velmi pomalu.⁴ Ženy, s jejichž biografiemi jsem se rozhodla pracovat, se do tohoto mužského prostoru vydaly a byly v něm úspěšné. Proto mi připadá zajímavé zaměřit se na to, za jakých okolností, pomocí jakých strategií a v neposlední řadě proč se v něm rozhodly etablovat. Kniha tedy není v žádném případě zaměřená pouze na sexismus nebo diskriminaci, ale především na ženskou zkušenost s akademickým prostředím, včetně dobových specifik, jako je přístup k informačním zdrojům nebo akademická mobilita ve vědě v době tzv. normalizace a mnohé další zkušenosti, které nemusí být genderově specifické.

Zatímco počet žen studentek a absolventek na základní úrovni vysokoškolského vzdělávání (magisterské či inženýrské studium) v posledních dekádách stále stoupá, včetně dříve typicky mužských oborů, jako jsou obory technické, tato proměna složení na nižší úrovni vzdělávání se téměř neprojeví ve sféře vyšších akademických funkcí a v obsazení pozic ve výzkumných institucích.⁵ Jedna z hypotéz zní, že přes společen-

3 FF UK se připojuje k Prohlášení UK a AV ČR k pravidlům vyhlášených veřejných soutěží GA ČR. In: *Filozofická fakulta Univerzity Karlovy: Aktuální* [online]. Praha: Univerzita Karlova 2014 [cit. 2023-02-23]. Dostupné z: <https://www.ff.cuni.cz/2014/03/ff-uk-se-pripojuje-prohlaseni-uk-av-cr-pravidlum-vyhlasenych-verejnych-soutezi-ga-cr/>.

4 *Postavení žen v české vědě*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, Národní kontaktní centrum – gender a věda 2022.

5 Barbara Bagilhole a Kate White, ed. *Generation and Gender in Academia*. London: Palgrave Macmillan UK 2013.

ské proměny, které přivádějí stále více studentek na vysoké školy, jsou podmínky pro návrat či pokračování v akademické kariéře přerušené rodičovstvím stále relativně nepříznivé.

Na počátku druhé poloviny 20. století se již ženy úspěšně etablovaly v určitých odvětvích – například v medicíně, učitelství, farmacii, humanitních vědách, v uměleckých profesích. Další typicky mužská odvětví, například technického zaměření, však byla ženám stále nepřístupná. Soňa Štrbáňová v článku *Ženy ve vědě v letech 1840–1989*⁶ uvádí, že ženy odcházely zejména na špatně placená a společensky podceňovaná místa učitelská a na méně prestižní působiště v medicíně a v badatelském výzkumu, což potvrzují příběhy průkopnic, které nakonec uspěly díky bádání v nějakém na prvním pohled neatraktivním tématu.⁷ V některých odvětvích počet žen převýšil počet mužů a tento proces byl občas hanlivě nazýván feminizací. Mezi profese, v nichž bylo působení žen akceptováno dříve, patřily ty, které do jisté míry naplňují představu o pečující ženě: žena učitelka vychovávající národ a pečující o jeho potomky, žena lékařka pečující o pacienty, žena lékárnice připravující a vydávající léky potřebným, žena umělkyně povznášející národ na kulturní úrovni, anebo v přírodních vědách žena laborantka, asistentka velkého vědce. Tato odvětví spojuje archetyp pečující ženy, ženy matky. V souvislosti se společenským, politickým a hospodářským vývojem v Československu se ovšem ženy v akademické sféře postupně začaly prosazovat i v dalších, do té doby výhradně maskulinních oborech.

Změny po roce 1969 vyústily mimo jiné i v potlačení demokratizačního procesu v Akademii věd a na univerzitách. Vedoucí pracovníci na jednotlivých pracovištích Akademie věd byli postupně nahrazováni osobami loajálními k režimu, často v rozporu s jejich kvalifikací a akademickými schopnostmi. Situace na univerzitách byla o něco vyostřenější než situace v akademických ústavech, které se tak stávaly útočištěm pro ty, kdo byli nuceni univerzitní prostředí opustit.

Přechod na tržní ekonomiku po roce 1989 měl dopad i na fungování české akademické obce. Část institucí byla zavřena a po roce 1992 došlo k významné redukci počtu zaměstnanců. Rozpočet Akademie věd byl snížen a akademická sféra byla celkově nucena adaptovat se alespoň zčásti na tržní principy. Byly ustaveny akreditační komise, které měly za

6 Soňa Štrbáňová, *Ženy ve vědě v letech 1840–1989*. In: *Věda.cz: Průvodce informacemi o vědě a výzkumu* [online]. 2008 [cit. 2020-05-25].

7 Příkladem je první česká profesorka v technických vědách Julie Hamáčková, zakladatelka české hydrochemie.

úkol hodnotit výkon vědeckých pracovníků; krátkodobé kontrakty se staly nejčastějším druhem pracovního úvazku akademického pracovníka. Tyto principy vnesly značnou dávku nejistoty do kariérních drah vědců a vědkyň a nastavily tak podmínky, které mohou být pro sladění pečující a pracovní role velmi problematické.⁸

Dnes se setkáváme s hypotézou, že současný tlak na výkon a především kvantitativní hodnocení úspěšnosti akademiků a institucí vytvářejí prostředí, které může být pro možnost sladit rodinný a kariérní život ještě méně příznivé než prostředí utvářené normalizační vědní politikou, a to i přes veškeré aspekty související s problematickým vztahem režimu ke svobodě slova a potenciálně také ke svobodě publikování.

Dopad případné cenzury na publikační aktivity žen v české akademické sféře se zároveň lišil v závislosti na oboru a jeho politickém kontextu, ale také v závislosti na dalších neakademických občanských aktivitách jednotlivých osobností a jejich vztahu k režimu.

Podobně jako vědní politika a celospolečenská situace se proměňovaly i společenské nároky na rodičovství.

8 Marta Vohlídalová, Women Researchers in the Age of the Five-Year Plan and in the Age of Competition. *Czech Sociological Review* [online]. 2018, 54(1), s. 8 [cit. 2020-03-28]. Dostupné z: doi:10.13060/00380288.2018.54.1.394.

Dosavadní stav bádání

Téma postavení žen v české vědě před rokem 1989 bylo již částečně pokryto. Ze sociologického hlediska se tématu ve svých publikacích systematicky věnuje Národní kontaktní centrum Gender a věda Sociologického ústavu Akademie věd ČR.

Publikace *Trans/formace: gender, věda a společnost*⁹ z roku 2007 zachycuje postavení žen v české vědě od 19. století do současnosti. Přináší mimo jiné i zjištění expertní skupiny Enwise Evropské komise z roku 2004. Dokládá změny, ke kterým dochází v souvislosti s nástupem žen do vědecké profese, analyzuje specifika genderového kontraktu v postkomunistických zemích, zachycuje změny, k nimž došlo v souvislosti se vstupem do Evropského výzkumného prostoru, a opatření přijímaná v ČR.¹⁰

Tématu prolínání soukromého a pracovního života v kariérních drahách žen ve vědě nejen z pohledu teoretické argumentace, ale i přehlednému popisu stávající legislativní a grantové situace v ČR se věnuje publikace *Cesty labyrintem: o vědecké profesi, soukromém životě a jejich pro-pojování* z roku 2007.

V roce 2015 byl publikován velkolepý projekt s názvem *Homines scientarium*. V pěti svazcích a na přiložených pěti DVD nosičích představil soubor třiceti portrétů různorodých osobností české vědy a vzdělanosti ve 20. století. Publikace byla výsledkem tříletého projektu. „Výběr protagonistů se řídil jejich vědeckou erudicí i životním příběhem, aby dílo nabídlo

⁹ Hana Havelková a Marcela Linková. *Trans/formace*. Praha: Sociologický ústav AV ČR 2007, 62 s.

¹⁰ *Trans/formace: gender, věda a společnost*. In: *Sociologický ústav Akademie věd ČR* [online]. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR [cit. 2023-02-21]. Dostupné z: <https://www.soc.cas.cz/publikace/transformace-gender-veda-spolecnost>.

bohatý obraz českých intelektuálních dějin,“ uvedla v recenzi pro Akademický bulletin Marina Hužvářová.¹¹ Ze třiceti zpracovaných osudů v něm najdeme právě tři ženy: mikrobioložku Helenu Kopeckou, fyzioložku Helenu Illnerovou a biochemičku Evu Zažímalovou. Strukturované rozhovory s vědkyněmi vedla Soňa Štrbáňová. Helena Kopecká emigrovala po roce 1968. Přijala nabídku kolegy ze zahraničí, který ji oslovil na základě publikovaných výsledků.¹² Diplomová práce Heleny Kopecké byla v šedesátých letech publikována v prestižním časopise Nature, což vědkyni zprostředkovala její školitelka, která disponovala kontakty v USA. Příběh tak dokládá jedno ze zjištění mého výzkumu, a to zásadní význam školitele v kariérách vědkyní. V rozhovoru pokládala Soňa Štrbáňová i otázky zachycující osobnost vědkyně více do hloubky, jako například jak členství v Sokole formovalo její morálku.¹³ Jak Helena Illnerová, tak i Eva Zažímalová mluvily v rozhovorech o tom, že se jejich kariérní dráha rozvinula a na první významnější konferenci se dostaly až po roce 1989.¹⁴ Rozhovory nejsou vedeny podle stejné šablony a jsou různě důvěrné. Rozhovor s Helenou Illnerovou se z největší části zabývá vysvětlováním jejích vědeckých objevů. Oproti tomu Eva Zažímalová v rozhovoru vypráví o svém otci, který ji k vědě vedl „způsoby, které by dnešní psychology děsily“.¹⁵

Soubor rozhovorů s českými vědci a vědkyněmi přináší také publikace orálních historiků Lenky Krátké, Jany Wohlmuth Markupové a Miroslava Vaňka nazvaná *(K)lidová věda? Proměny a konstanty v práci i životě vědců a vědkyň v letech 1968–2008*.¹⁶ V knize jsou zastoupeny ženy rovným dílem jako muži, tedy pět rozhovorů. Rozhovory jsou proloženy třemi interpretačními kapitoly doplňujícími historický kontext.

Dějínám a vztahu Univerzity Karlovy a Československé akademie věd se věnuje kniha Jakuba Jareše, Martina France a dalších autorů z roku 2018 nazvaná *Mezi konkurencí a spoluprací*.¹⁷

11 Homines Scientiarum. In: *Akademický bulletin* [online]. Praha: Odbor informačních technologií SSČ AV ČR, v.v.i., 2016 [cit. 2020-05-26]. Dostupné z: <http://abicko.avcr.cz/2016/02/10/>.

12 Dominika Grygarová, Tomáš Hermann, Soňa Štrbáňová, Michal V. Šimůnek a Tomáš Petrání, ed. *Homines scientiarum IV*. Praha: Pavel Mervart 2015, s. 89–90.

13 Dominika Grygarová, Tomáš Hermann, Soňa Štrbáňová, Michal V. Šimůnek a Tomáš Petrání, ed. *Homines scientiarum IV*. Praha: Pavel Mervart 2015, s. 95.

14 Dominika Grygarová, Tomáš Hermann, Soňa Štrbáňová, Michal V. Šimůnek a Tomáš Petrání, ed. *Homines scientiarum IV*. Praha: Pavel Mervart 2015, s. 132.

15 Dominika Grygarová, Tomáš Hermann, Soňa Štrbáňová, Michal V. Šimůnek a Tomáš Petrání, ed. *Homines scientiarum IV*. Praha: Pavel Mervart 2015, s. 161.

16 Lenka Krátká, Jana Wohlmuth Markupová a Miroslav Vaněk. *(K)lidová věda?*. Praha: FHS UK 2018.

17 Jakub Jareš a Martin Franc. *Mezi konkurencí a spoluprací*. Praha: Karolinum 2018.

Dějiny Univerzity Karlovy v období let 1918–1990 zpracovává rozsáhlá publikace, která je čtvrtým a závěrečným dílem stejnojmenné řady sborníků vydané k 650. výročí založení univerzity. Pouze některé studie zaměřené na dílčí situace na jednotlivých fakultách však zohledňují genderové hledisko. Kniha ovšem přináší mimo jiné statistická data ohledně počtů studentů a studentek a také seznamy osob ve vedení univerzity a jednotlivých fakult.¹⁸

Podobně existuje dnes celá řada publikací věnujících se detailněji dějinám jednotlivých českých univerzit.

V roce 2015 také obhájila Hana Novotná na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy diplomovou práci nazvanou *Životní strategie žen ve vědě*, která se v jistých aspektech překrývá s mým tématem. Zaměřila se v ní na způsoby harmonizace vědecké práce a péče o domácnost na pozadí transformace vědy. Práce zkoumala tři generace pracovníků v přírodovědeckých a lékařských institucích prostřednictvím polostrukturovaných rozhovorů.¹⁹ Práce se však setkala s negativním posudkem.²⁰

Publikace *Re-claiming a political voice: women and science in central Europe*²¹ se věnuje tématu žen ve vědě prostřednictvím případových studií zaměřených na prostředí České republiky, Maďarska, Polska, Slovenska a Slovinska. Kniha tematizuje i znovuoobjevení problematiky postavení žen ve vědě. Autorky přicházejí s tvrzením, že aktivity ženských organizací a postupné pronikání žen na univerzity i do akademických pozic v první třetině 20. století narušil komunistický režim, který utvrdil genderovou nerovnost v oblasti vědy i v celé společnosti.

Genderový aspekt akademického prostředí ve středo-východní Evropě zpracovává sborník *Geschlecht und Wissen(schaft) in Ostmitteleuropa* editorek Claudie Craft a Iny Alber-Armenat.²²

V roce 1990 vyšel rozsáhlý sborník zaměřený na historii žen na Vídeňské univerzitě *Durch Erkenntnis zu Freiheit und Glück... Frauen an der*

18 Zdeněk Pousta a Jan Havránek, ed. *Dějiny Univerzity Karlovy IV (1918–1990)*. Praha: Karolinum 1998, 672 s.

19 Hana Novotná. *Životní strategie žen ve vědě*. Praha 2015. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Katedra sociologie. Vedoucí práce Jan Balon.

20 Práci oponovala docentka Jadwiga Šanderová a tvrdě ji zkritizovala za nezvládnutí výzkumné metody.

21 Marcela Linková. *Re-claiming a political voice: women and science in central Europe*. Prague: Institute of Sociology of the Academy of Sciences of the Czech Republic 2008.

22 Ina Alber-Armenat a Claudia Craft, ed. *Geschlecht und Wissen(schaft) in Ostmitteleuropa*. Marburg: Herder-Institut 2017.

*Universität Wien (ab 1897)*²³ editorek Waltraud Heindl a Mariny Tichy.²⁴ Úvodní část knihy zachycuje dějiny ženského úsilí o akademické studium od r. 1863. Kniha přináší mimo jiné výsledky rozsáhlého výzkumu biografických dat, které jsou výsledkem analýz inskripčních nacionálů z období 1897–1960. Na základě statistik přinášejí pak autorky výhledy až do osmdesátých let 20 století, kdy se počty studentů a studentek postupně vyrovnaly.

V roce 2009 vyšla kniha *Na ceste k rodovej rovnosti: ženy a muži v akademickom prostredí*,²⁵ která mapuje dobovou situaci v akademickém prostředí z rodové perspektivy na Slovensku. Kniha vychází z hypotézy, že ve společnosti, ve které mají rodové vztahy charakter mocenských a hierarchických vztahů, nemůže být akademická sféra výjimkou. Navazovala na starší publikaci z roku 2003, která byla zaměřena na ženy ve Slovenské akademii věd.²⁶

V březnu 2019 vyšla kniha Martiny Bečvářové s názvem *Doktorky matematiky na univerzitách v Praze 1900–1945*,²⁷ sledující osudy dvanácti žen, které v letech 1900–1945 obhájily doktorát z matematiky. Protagonistky jejího výzkumu doktorát získaly v době, která na ženy matematicky pohlížela s nedůvěrou. Přes tento hrdinský výkon se později většinou již odborné matematické práci téměř nevěnovaly. Osm z dvanácti protagonistek knihy skládalo zkoušky učitelské způsobilosti, o čemž svědčí dochované archivní materiály,²⁸ pravděpodobně se připravovaly na učitelskou dráhu.

Výzkumu postavení žen v akademické sféře z perspektivy životního příběhu se věnují například studie publikované v knize *Generation and Gender in Academia*,²⁹ publikaci výzkumného konsorcia WHEM (Women in Higher Education), dále také studie Mary Frank Fox věnovaná konfliktu mezi rodinným a kariérním životem akademiků a akademiček na

23 „Skrze poznání ke svobodě a štěstí...“ Ženy na vídeňské univerzitě (od roku 1897).

24 Waltraud Heindl, Marina Tichy, ed. „Durch Erkenntnis zu Freiheit und Glück...“ Frauen an der Universität Wien (ab 1897). In: *Schriftenreihe des Universitätsarchivs*. Universität Wien: Wiener Universitätsverlag 1990.

25 Mariana Szapulová, Zuzana Kiczková a Jana Zezulová, ed. *Na ceste k rodovej rovnosti*. 2. vyd. Bratislava: PhDr. Milan Štefanko – IRIS 2009.

26 Tatiana Sedová, ed. *Ženy a veda v SAV*. Bratislava: VEDA 2003.

27 Martina Bečvářová. *Doktorky matematiky na univerzitách v Praze 1900–1945*. Praha: Karolinum 2019.

28 Martina Bečvářová. *Doktorky matematiky na univerzitách v Praze 1900–1945*. Praha: Karolinum 2019, s. 8.

29 Barbara Bagilhole a Kate White, ed. *Generation and Gender in Academia*. London: Palgrave Macmillan UK 2013.

amerických univerzitách³⁰ a mnoho dalších případových studií, zaměřených na konkrétní příběhy žen ve vědecké profesi. Studie z oblasti psychologie se věnují konfliktu mezi akademickou dráhou a rodinným životem, jako například práce Work-Family Conflict and Well-Being in University Employees Helen a Anthonyho Winefieldových a Carolyne Boyd.³¹ Tyto studie se však zaměřují na pouhý segment mnou zkoumané problematiky, tedy na konflikt při sladění rodinného a pracovního života, a to pouze z hlediska současné situace.

Kathrin Zippel se v knize *Women in global science* věnuje výzvám a příležitostem, které globalizace ve vědě přináší americkým vědcům a především vědkyním.³²

Strategiím, které sdílelo sedm vysoce výkonných amerických vědkyň, které se scházely po dobu 25 let „každý druhý čtvrtek“ večer, je věnována kniha *Every other Thursday*.³³

Zásadní knihou pro téma proměn genderové kultury v období socialismu je kniha *Vyvláštěný hlas* kolektivu autorů vedených editorkami Hanou Havelkovou a Liborou Oates-Indruchovou. Pro účely této práce čerpám především z kapitol zaměřených na proměny v oblasti práva a soudobé sociologické výzkumy.³⁴

Od roku 2008 vydává Národní kontaktní centrum každoroční monitorovací zprávy o postavení žen v české vědě, ze kterých čerpám zejména v kapitole s názvem Ženy na univerzitách dnes.

Dopad tlaku na mobilitu a nejistých vyhlídek do budoucnosti, způsobených současným systémem hodnocení vědy, sledují publikace *Vědci a vědkyně v pohybu: o akademické mobilitě*³⁵ a *Nejisté vyhlídky: proměny akademické profese z genderové perspektivy*.³⁶

30 Mary Frank Fox, Carolyn Fonseca a Jinghui Bao. Work and family conflict in academic science. *Social Studies of Science* [online]. 2011, 41(5), 715–735 [cit. 2020-05-27]. Dostupné z: doi:10.1177/0306312711417730.

31 Helen R. Winefield, Carolyn Boyd a Anthony H. Winefield. Work-Family Conflict and Well-Being in University Employees. *The Journal of Psychology* [online]. 2014, 148(6), s. 683–697 [cit. 2020-05-27]. Dostupné z: doi:10.1080/00223980.2013.822343.

32 Kathrin S. Zippel *Women in global science*. Stanford, California: Stanford University Press 2017, 1 online resource (221 s.). Dostupné z: doi:10.1515/9781503601505.

33 Ellen Daniell. Every other Thursday. *Science education (Salem, Mass.)* [online]. 2008, 92(1), s. 185–187 [cit. 2023-02-21]. Dostupné z: doi:10.1002/sc.20248.

34 Hana Havelková, Libora Oates-Indruchová, Barbara Havelková et al. *Vyvláštěný hlas*. Praha: Sociologické nakladatelství 2015, 512 s.

35 Marta Vohlídalová a Alice Červinková. *Vědci a vědkyně v pohybu*. Praha: Sociologický ústav AV ČR 2012.

36 Marcela Linková. *Nejisté vyhlídky*. Praha: Sociologické nakladatelství 2013.

Kniha *Akademické poznávání, vykazování a podnikání: etnografie měnící se české vědy* přináší pohled na probíhající transformaci vědy a výzkumu na základě kvalitativního výzkumu a teoretických a konceptuálních přístupů z oblasti studií vědy a technologií a genderových studií.³⁷

Kniha *Dámský gambit: zahájení vědecké dráhy* přinesla deset rozhovorů s nadějnými současnými mladými vědkyněmi.³⁸

V roce 2019 vyšla kniha Lukáše Fasory a Jiřího Hanuše z Masarykovy univerzity v Brně, věnující se středoevropské univerzitní kultuře, nazvaná *Mýty a tradice středoevropské univerzitní kultury*. Popisují kupříkladu „mýtus o společenské užitečnosti“ nebo „mýtus o jednotnosti universitas“.³⁹

Tento výčet rozhodně není konečným ani úplným seznamem literatury, která se nějakým způsobem dotýká mnou zkoumaného tématu. Dosud publikovaná literatura se věnuje nejčastěji vědě obecně, dějinám konkrétních akademických pracovišť, čistému sběru životopisných rozhovorů, hierarchickým strukturám v současných vědeckých institucích nebo postavení žen a životním drahám žen v současné vědě.

Ženská vzdělanostní emancipace

Cesta k otevření vysokoškolského vzdělávání ženám byla komplikovaná a dlouhá. Za jeden z jejích zlomových momentů ve středoevropském prostoru lze považovat školský zákon vydaný Marií Terezií, podle nějž „vzdělávací povinnost platila pro všechny děti, chlapce i dívky bez rozdílu sociálního postavení, od šesti do dvanácti let“. Skutečnost však byla tomuto ideálu často vzdálena a dívky většinou stejně do školy nechodily. Mezi první osobnosti, které se zasadily o vzdělávání dívek, patří Magdalena Dobromila Rettigová. O zlepšení situace žen se pokoušela skrze výuku především praktických dovedností spojených s chodem domácnosti. Její ideál ženy jako hospodyně a manželky odpovídal dobovým konvenčním představám.

Důležitou součástí kulturního života 19. století byly měšťanské salony, kde se scházela vlastenecká společnost. K jejich návštěvníkům patřily dvě významné osobnosti pozdějšího ženského vzdělávání Karel Slavoj

³⁷ Tereza Stöckelová, Marcela Linková a Dagmar Lorenz-Meyer. *Akademické poznávání, vykazování a podnikání*. Praha: Sociologické nakladatelství 2009, 158 s.

³⁸ Barbora Tupá. *Dámský gambit*. Praha: Sociologický ústav AV ČR 2007, 89 s.

³⁹ Lukáš Fasora a Jiří Hanuš. *Mýty a tradice středoevropské univerzitní kultury*. Brno: Masarykova univerzita 2019.

Amerling a Antonie Reisová, známá pod jménem Bohuslava Rajska. Oba dva již více akcentovali důležitost osobního rozvoje žen. Pod vedením Rajske vznikl už v roce 1839 neformální kroužek Společnost dívek českých, který se soustředil na vzdělání v českém jazyce a překlady zahraničních děl.⁴⁰ Rajska se následně rozhodla pro založení vlastní dívčí školy. Plán se jí podařilo naplnit a v roce 1844 navštěvovalo školu 15 studentek. Tento projekt však hned v následujícím roce předala Eleonoře Jonákové.

Roku 1842 otevřel Karel Slavoj Amerling projekt všeslovanského učiliště Budeč, jehož součástí byla od roku 1843 i dívčí škola. Šlo o večerní školu, věnovanou přírodním i humanitním vědám. Navštěvovalo ji 30–35 žen.⁴¹ Amerlingovou zásluhou mohly dokonce ženy v roce 1844 zasednout na jeden semestr jako mimořádné (pasivní) posluchačky do poslucháren lékařské fakulty pražské univerzity. V roce 1848 však Budeč zanikla.

V polovině šedesátých let 19. století začal podnikatel, mecenáš vědy a filantrop Vojtěch Náprstek ve svém domě U Halánků na Betlémském náměstí v Praze pořádat přednášky pro ženy. První z nich se konala 15. ledna 1865 a jejím tématem byla astronomie. Po jejím skončení byl nadšenými posluchačkami založen spolek Americký klub dam. Ženy zde mohly využívat knihovnu, probíhala tu řada přednášek z rozličných oborů a účast na aktivitách klubu patřila k „módnímu“ trendu doby. Činnost si spolek udržel až do roku 1890 a jeho přednášky navštívilo téměř 27 000 posluchaček. Spolek také inicioval vznik podobných klubů v dalších městech. Na začátku školního roku 1918/1919 tak fungovalo již 13 ženských vzdělávacích institucí.

Od roku 1859 se Marie Riegrová snažila založit český vzdělávací spolek, který by seznamoval ženy s péčí o dítě, s hygienou, psychologí, etikou, estetikou nebo literaturou. Roku 1865 se stala členkou Spolku sv. Ludmily, založeného roku 1851 k podpoře vdov. Spolek provozoval odpolední školu, která poskytovala chudým dívkám možnost naučit se šití a pletení.⁴²

Z iniciativy Elišky Krásnohorské, Sofie Podlipské, Karolíny Světlé a Marie Riegrové vznikl roku 1865 první Ženský výrobní spolek a krátce

40 Denisa Nečasová. *Buduj vlast – posilíš mír! : ženské hnutí v českých zemích 1945–1955*. Brno: Maticе moravská 2011, s. 33.

41 Denisa Nečasová. *Buduj vlast – posilíš mír! : ženské hnutí v českých zemích 1945–1955*. Brno: Maticе moravská 2011, s. 34.

42 Věra Novoměstská. *Dívčí pedagogium v Chrudimi (1894–1940)*. Praha 2009. Bakalářská práce, Univerzita Karlova, Katolická teologická fakulta, Katedra teologické etiky a spirituální teologie. Vedoucí práce Marek Matějka.

nato i dívčí průmyslová škola. Zdarma umožňovala chudým dívkám doplnění základního vzdělání a získání ucelených základů některé z ženských profesí. Dívky za svou práci ve škole dostávaly plat a zvýšila se jejich šance na vlastní zaměstnání.⁴³

V polovině sedmdesátých let 19. století odešly první tři ženy, mladé členky Amerického klubu dam (Anna Bayerová, Bohuslava Kecková a Julie Kurková), které chtěly studovat, do Švýcarska, protože v Rakousku-Uhersku nebylo ještě vysokoškolské studium ženám povoleno. Dvě z nich dokončily studium medicíny, po návratu do Čech si však nesměly otevřít praxi. Získaly si ale přízeň veřejnosti a jejich aktivity byly v české společnosti sledovány se sympatiemi, napětím a očekáváním.⁴⁴

Hasnerova reforma,⁴⁵ konkrétně říšský zákon ze 14. května 1869, platící od školního roku 1870/1871, nečinil rozdíly v osnovách pro dívky a chlapce. Veřejností nebyl přijat jednoznačně kladně. Velký odpor vzbudil tělocvik pro dívky. Nižším sociálním vrstvám vadilo prodloužení školní docházky o dva roky, až do 14 let. Zákon však zároveň umožnil vznik veřejného dívčího učitelského ústavu.

Z dnešního pohledu pozitivní dopad zákona zbrzdila novela z roku 1883, která umožnila uvolnit i šestileté dítě ze školy v době polních prací. U nemajetných rodin bylo možné definitivně stáhnout dítě ze školy již po šesti letech docházky. Tyto možnosti měly negativní dopad především na vzdělávání dívek, vnímané mnohými rodiči jako nepodstatné. Navíc se u venkovského obyvatelstva objevoval svévolný výklad dospělosti děvčete. Milena Lenderová v knize *K hříchu i k modlitbě* zmiňuje četné případy doložené ve školních archivech, kdy rodiče požadují

43 Věra Novoměstská. *Dívčí pedagogium v Chrudimi (1894–1940)*. Praha 2009. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Katolická teologická fakulta, Katedra teologické etiky a spirituální teologie. Vedoucí práce Marek Matějka.

44 Martina Bečvářová. *Doktorky matematiky na univerzitách v Praze 1900–1945*. Praha: Karolinum 2019.

45 Leopold Hasner von Artha (1818–1891) byl rakousko-uherský právník a politik, který v letech 1867–1870 působil jako ministr školství. Zavádí povinnou osmiletou školní docházku, nové předměty, zřizuje obecné osmileté školy, osmileté školy měšťanské a čtyřleté učitelské ústavy s maturitou, jejichž absolvováním a složením zkoušek dospělosti zastupuje učitel dvouletou praxi, zakončenou zvláštní zkouškou učitelské způsobilosti pro měšťanské školy ve vybraných odborných předmětech. Jeho obsahem byla také svoboda vědy a vyučování, zrovnoprávnění všech hlavních jazyků, v našich zemích tedy češtiny a němčiny. Mohly vznikat zemské, okresní a místní školské rady a výuku náboženství provozovaly církve pod státním dozorem. Zlepšilo se i sociální postavení učitelů díky výplatě služného a nároku na penzi. Učitelky byly vázány zákazem výuky po svatbě a tento tzv. učitelský celibát platil až do roku 1919. Zdroj: Silvia Neslušanová, Miriam Niklová a Ewa Jarosz (ed.). *Sociální pedagogika ve světle společenského, institucionálního a individuálního ohrožení*. Brno: Institut meziporovových studií 2015.

ukončení školní docházky dvanáctileté dívky, protože dostala první měsíčky.⁴⁶

Na základě Hasnerova zákona otevřelo od školního roku 1870/1871 novou možnost vzdělání pro dívky dívčí pedagogium v Praze. Vzniklo postátněním soukromého dívčího pedagogia založeného roku 1866 při škole sv. Anny, ústavu řízeného kongregací školských sester od Notre Dame. Studium na státním pedagogiu končilo maturitou.⁴⁷ Korpus znalostí, které zde dívky v přírodovědně zaměřených předmětech získaly, byl už podstatně obsáhlejší, než tomu bylo ve vyšších dívčích školách. Podle Hasnerova zákona se učitelé a učitelky měli vzdělávat na čtyřletých, podle pohlaví oddělených učitelských ústavech. Na těchto ústavech se vyučovaly tyto předměty: náboženství, nauka vyučovací, historie, pomocné vědy, mluvnice, písemnosti a znalost literatury, matematika (počítání, algebra a geometrie), přírodověda (zoologie, botanika a mineralogie), přírodopys (fyzika a chemie), geografie, nauka o ústavě vlastenecké, polní hospodářství, psaní, kreslení, hudba, tělocvik a jiný zemský jazyk. Rozdíl mezi ženským a mužským učitelským ústavem byl pouze v předmětech, kdy ženy měly místo přesně vymezené matematiky zjednodušenou aritmetiku a z osnov jim úplně vymizela nauka o ústavě vlastenecké, polní hospodářství a hudba, místo které měly zpěv.⁴⁸ Jednalo se tedy o jednu z prvních příležitostí dívek k seznámení s fyzikou a „lučbou“ neboli chemií.

V roce 1878 bylo dívkám školskými úřady povoleno účastnit se výuky na některých chlapeckých středních školách jako privatistky či externistky (tzv. koedukace). Dívky byly přítomny vyučování, nesměly se však výuky aktivně účastnit a pouze se podrobovaly semestrálním a výročním zkouškám. Dostalo se jim však možnosti vykonat maturitní zkoušku.⁴⁹

V roce 1890 se zeptal F. L. Rieger Karolíny Světlé, tehdy už známé spisovatelky, zda je na ni její manžel zlý, protože šťastně provdaná žena se o emancipaci přece nestará, když se na něj obrátila s prosbou o podporu založení dívčího gymnázia.⁵⁰ Nutno ale podotknout, že mu v té

46 Milena Lenderová. *K hříchu i k modlitbě: žena devatenáctého století*. Vydání druhé, v Karolinu první, přepracované. Praha: Karolinum 2016.

47 Milena Lenderová. *K hříchu i k modlitbě: žena devatenáctého století*. Vydání druhé, v Karolinu první, přepracované. Praha: Karolinum 2016.

48 Monika Závěská. *Podoba maturitních zkoušek na učitelských ústavech v letech 1870–1948*. Univerzita Pardubice 2013. Bakalářská práce, Fakulta filozofická. Vedoucí práce Karel Rýdl.

49 Věra Novoměstská. *Dívčí pedagogium v Chrudimi (1894–1940)*. Praha 2009. Bakalářská práce, Univerzita Karlova, Katolická teologická fakulta, Katedra teologické etiky a spirituální teologie. Vedoucí práce Marek Matějček.

50 Pavla Horská. *Naše prababičky feministky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1999.

době bylo už přes sedmdesát let a jeho názor nereprezentoval celkové společenské naladění. Nelze také tvrdit, že by ženská emancipace ve vzdělávání neměla podporu i mezi liberálně smýšlejícími muži. Návrh na otevření univerzit ženám předložil v roce 1890 v poslanecké sněmovně český poslanec Adámek. Zároveň to však byl také reprezentant české vědy (a politiky) ve Vídni chirurg Eduard Albert, kdo uplatnil „nejpозoruhodnější“ argumenty,⁵¹ proč by ženy neměly studovat medicínu.⁵²

Díky řadě petic, intervencí a podpor změnila v září roku 1890 Říšská rada ve Vídni starou legislativu a povolila otevřít Minervu jako první dívčí gymnázium ve střední Evropě, a to v Praze. Podle jeho vzoru vzniklo roku 1892 první dívčí gymnázium ve Vídni.⁵³

Přestože už od roku 1878 existoval dekret Ministerstva školství a osvěty, který povoloval přítomnost žen na všech „vysokoškolských přednáškách pro ženy vhodných“, neměly první absolventky Minervy, a tedy první ženské maturantky, přístup na vysokou školu jednoduchý. Prvních pět absolventek Minervy, které žádaly o povolení zápisu na lékařské fakultě v Praze, bylo odmítnuto profesorským sborem a následovala složitá vyjednávání.⁵⁴

V roce 1916/17 se na Minervu, první dívčí gymnázium, zapsal rekordní počet 124 nových studentek. Škola se od osmiletých chlapeckých gymnázií lišila tím, že měla od svého založení do školního roku 1898/99 přípravku a čtyři ročníky. Přípravka, zprvu jednoletá, od roku 1892/93 dvouletá, žákyním ve zhuštěné formě poskytovala vzdělání prvních čtyř tříd gymnázií. Ve školním roce 1899/1900 začal přechod ústavu na normální gymnázium. Prvních 16 minervistek maturovalo v roce 1895. Od školního roku 1902/03 bylo studium osmileté a v názvu se také poprvé oficiálně objevil termín gymnázium, do té doby škola nesla název Soukromá střední škola spolku Minervy.⁵⁵

51 Ve své publikaci *Die Frauen und das Studium der Medizin* vydané ve Vídni roku 1895 „vědecky“ argumentoval, proč by ženy neměly být lékařkami. Jmenuje důvody jako neschopnost gramaticky, logicky, matematicky a strategicky uvažovat. Za nejbizarnější argument však lze považovat to, že mají ženy menší hlavu.

52 Waltraud Heindl, Marina Tichy, ed. *Durch Erkenntnis zu Freiheit und Glück... Frauen an der Universität Wien* (ab 1897). In: *Schriftenreihe des Universitätsarchivs*. Universität Wien: Wiener Universitätsverlag 1990.

53 Martina Bečvářová. *Doktorky matematiky na univerzitách v Praze 1900–1945*. Praha: Karolinum 2019, s. 13.

54 Martina Bečvářová. *Doktorky matematiky na univerzitách v Praze 1900–1945*. Praha: Karolinum 2019, s. 13.

55 Zora Damová. *Minerva 1890–1936: Kronika prvního dívčího gymnázia v habsburské monarchii*, (ed.) Milada Sekyrková. In: *SCRIPTORIUM. Pražský sborník historický XLIV*. Praha: Archiv hlavního města Prahy 2016, s. 360–365.

Podobné ústavy vznikly i v dalších částech Prahy a v jiných městech. Některé ale neumožňovaly složení maturity nutné pro pokračování univerzitním studiem.⁵⁶ V roce 1900 bylo povoleno zakládání šestiletých dívčích lyceí zakončených maturitní zkouškou, která měla dívkám sloužit jako příprava na vysokou školu, jako alternativa ke studiu dívek na chlapeckých středních školách. Lycea zakládala především města (první české lyceum vzniklo v Brně zásluhou spolku Vesna), ale také některé ženské kongregace. Absolventky těchto lyceí však často musely pro přijetí na vysokou školu skládat ještě další doplňkové maturitní zkoušky. Ve školním roce 1922/23 se už ke studiu na Minervě zapsalo dokonce 921 žákyně.⁵⁷

Mimo známou vlasteneckou vzdělávací linii se na rozvoji dívčího přístupu ke vzdělání podílely i dnes méně známé církevní kruhy. Již od středověku docházelo ke vzdělávání dívek v klášterních zařízeních. V roce 1894 vzniklo Soukromé dívčí pedagogium v Chrudimi, založené Kongregací školských sester sv. Františka. Fungovalo až do roku 1940. První maturity skládaly studentky v Učitelském ústavu sester voršilek v Kutné Hoře. Už v roce 1899 však získal ústav právo veřejnosti, tzn. že zde mohly absolventky skládat maturitní zkoušky, a obecná škola byla úřady potvrzena jako cvičná škola pro posluchačky ústavu.⁵⁸

V roce 1904 bylo poté založeno první dívčí církevní gymnázium v Praze na Vinohradech.

Téměř až do konce 19. století neměly ženy možnost studovat na středních školách. Přicházely tak o významné sociální privilegium. Když se muži, třeba i z nejnižší společenské vrstvy, podařilo dosáhnout vědeckého titulu na nějaké veřejné vyšší škole nebo univerzitě – což nebylo ani ve středověku nemožné –, postoupil v hierarchii stavovské společnosti mezi privilegované rodem nebo bohatstvím. U žen byla sociální mobilita tohoto druhu vyloučena. Proto bylo považováno za veliký převrat ve společenském uplatnění žen, když i do Čech došly zvěsti, že ve čtyřicátých letech 19. století absolvovala první žena univerzitu v USA, v šedesátých letech v Paříži a Curychu, v sedmdesátých letech ve Stockholmu,

56 Pavla Horská. *Naše prababičky feministky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 1999.

57 Zora Damová. Minerva 1890–1936: Kronika prvního dívčího gymnázia v habsburské monarchii, (ed.) Milada Sekyrková. In: *SCRIPTORIUM. Pražský sborník historický XLIV*. Praha: Archiv hlavního města Prahy 2016, s. 360–365.

58 Věra Novoměstská. *Dívčí pedagogium v Chrudimi (1894–1940)*. Praha 2009. Bakalářská práce, Univerzita Karlova, Katolická teologická fakulta, Katedra teologické etiky a spirituální teologie. Vedoucí práce Marek Matějka.